

Jakou olympiádu potřebuje geografie?

MARTIN HANUS

Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Centrum geografického vzdělávání, Albertov 6, 128 43 Praha 2; email: martin.hanus@natur.cuni.cz

ABSTRACT **What olympiad does geography need?** – The paper deals with the issue of Geography Olympiad as seen by geographical didactics. Firstly, the current state of the Olympiad is described. Secondly, basic features of this type of school contest at the general level are discussed. These features are subsequently used for an analysis and assessment of the current state of Geography Olympiad in Czechia in terms of the needs of geographical education and geography as a field of study in general. Based on the stated criteria, the author concludes that the current Geography Olympiad is a quality school competition and also identifies its certain aspects suitable for further development.

KEY WORDS Geography Olympiad – Czechia – features – structure – assessment – geography education

HANUS, M. (2016): Jakou olympiádu potřebuje geografie? Informace ČGS, 35, 1, 47–54.

© Česká geografická společnost, z. s., 2016

Zeměpisná olympiáda představuje tradiční téma diskuzí odborné geografické komunity. Tyto diskuze se periodicky v téměř pravidelném cyklu opakují napříč různými skupinami geografů – od odborníků na geografické vzdělávání, přes širokou geografickou komunitu, až po vedoucí geografických pracovišť či činovníky České geografické společnosti. Mezi opětovně řešené otázky patří: Jakou koncepcí má mít zeměpisná olympiáda? Jakým způsobem a za jakých podmínek zajistit její dlouhodobé působení? Jakou úroveň má stávající soutěž? Máme být (my jako geografická obec) nač hrdí? Potřebujeme ještě i dnes zeměpisnou olympiádu? A jakou podobu by měla mít? V neposlední řadě pak také, kdo bude zeměpisnou olympiádu organizovat?

Podobným otázkám má za cíl se věnovat následující text, psaný relativně nezáujatým účastníkem, tj. pohledem jedince, didaktika geografie, který se přímo nepodílí na organizaci soutěže.

Zeměpisná olympiáda

Zeměpisná olympiáda je soutěž pro studenty základních a středních škol, které se může zúčastnit každý žák či student navštěvující školu v Česku a mající zájem o zeměpis, má znalosti o přírodě i lidské společnosti a baví ho sledovat dění ve světě i kolem sebe. Takto je soutěž vymezena na soutěžním portálu www.zemepisnaolympiada.cz, přičemž je doplněno, že účastnit se mohou žáci od 6. ročníku základní školy až po ukončení docházky na střední škole. Z toho plyne, že soutěž pokrývá všechny ročníky školní docházky, v nichž probíhá výuka zeměpisu. Výjimku tvoří pouze poslední ročníky středních škol, v nichž se na většině škol již zeměpis nevyučuje a v nichž probíhají pouze specializované semináře pro zájemce o hlubší poznání (a případné vysokoškolské studium) v oboru geografie. Oproti tomu geografická témata se ve výuce vyskytují již dříve, než na druhém stupni základních škol, a sice na prvním stupni v rámci výuky předmětů ze vzdělávací oblasti „Člověk a jeho svět“, tradičně označovaných jako prvouka, přírodověda a vlastivěda. Zde lze tedy vidět jistý potenciál pro případné rozšíření soutěže, které však (s ohledem na širší souvislosti zmíněné níže) není v tuto chvíli na pořadu jednání a je spíše v rovině značně utopistických vizí.

Současná zeměpisná olympiáda se může pyšnit mnohými úspěchy. Vyzdvihnout je třeba její tradici odvozenou od pořádání soutěží se zeměpisnou tematikou, které především díky aktivitě samotných učitelů zeměpisu probíhaly již v 60. letech 20. století. Významným úspěchem organizátorů pak také je dosažení možnosti postupu vítězů zeměpisné olympiády na mezinárodní klání – konkrétně International Geography Olympiad iGeo (pořádané IGU, vrcholnou mezinárodní geografickou organizací, pro žáky ve věku 16–19 let), National Geographic World Championship (pořádané společností National Geographic pro žáky do 16 let;

od roku 2015 již však neprobíhá) a nejnověji pak International Earth Science Olympiad. Především účast na iGeo je třeba vnímat jako velice prestižní. Česko se v rámci této soutěže těší poměrně dobré pozici, která je upevňována velmi dobrými výsledky českých reprezentantů. V českém prostředí pak je značným úspěchem zařazení této soutěže na seznamy Excellence MŠMT, a to jak pro soutěže určené základním školám, tak nově i pro soutěže středoškoláků. Zahrnutí na seznam je důležité především pro účastníky, neboť školy mohou v případě úspěchu žádat o finanční odměny prostřednictvím systému Excellence.

Funkce oborových olympiád

Současná zeměpisná olympiáda se tedy má čím pyšnit a my jako příslušníci geografické obce máme být skutečně nač hrdí. Věnujme se nyní otázce, jakou podobu zeměpisné olympiády potřebujeme a jak ji zajistit, popř. zda ještě i nadále zeměpisnou olympiádu geografická obec potřebuje. Abychom mohli racionálně odpovědět na položené otázky, je třeba si uvědomit, které funkce zeměpisná olympiáda, resp. oborové olympiády obecně, plní. A také, zda její současný koncept naplňuje všechny funkce, které jsou žádoucí. Anebo naopak, zda plní funkce, které nejsou v současnosti relevantní, a mohli bychom od jejich naplňování ustoupit.

Z pohledu didaktika geografie plní oborové soutěže typu olympiády mnoho funkcí, přičemž většinu z nich se nedaří zajistit zcela. Sytí je pouze dílčím způsobem a jejich úspěšné naplnění je podmíněno dalšími aktivitami směřujícími ke společnému cíli danému konkrétní funkcí. Výčet základních funkcí těchto soutěží se může značně lišit, stejně jako se může lišit i jejich význam, resp. váha, která je jednotlivým funkcím přikládána. Ve výčtu by však zcela jistě neměly scházet funkce: propagační a reprezentativní, edukační a inovační.

Propagační a reprezentační funkce oborových soutěží je ukazatelem svébytnosti každého oboru. Můžeme na ni nahlížet ze dvou rovin. Zaprvé reprezentuje obor ve společnosti ostatních oborů a zadruhé jej propaguje směrem k veřejnosti, primárně k veřejnosti školní (tj. žákům a studentům základních a středních škol a jejich pedagogům), sekundárně pak široké veřejnosti (především rodičům žáků, v případě mediálního ohlasu i širšímu okruhu veřejnosti). Reprezentační funkce soutěže primárně spočívá v její existenci (tj. zda daný obor má školní soutěž), následně pak v její kvalitní a dostatečně atraktivní prezentaci vůči veřejnosti. Zdánlivě druhotným hlediskem pak je její samotná kvalita. Lze tedy formulovat tezi, že existencí a atraktivní prezentací soutěže se zvyšuje prestiž celého oboru, a to především v očích školní veřejnosti. S tím souvisí i propagační funkce soutěže, tj. přilákání žáků a studentů k zájmu o geografii (zahrnuje tedy do značné míry i motivační aspekty soutěže). Soutěž by žákům měla evokovat existenci daného vědního oboru, ukázat jim, čím se mimo jiné

zabývá, a zdůraznit tak jeho význam pro současnou společnost i pro v daném oboru komplexně vzdělaného jedince 21. století.

Nedílnou součástí této funkce oborové soutěže je reprezentace oboru v zahraničí. Prostřednictvím úspěchu českých reprezentantů na mezinárodních soutěžích je zcela logicky posuzována i kvalita vzdělávání v Česku. A to i s vědomím, že úspěch v mezinárodních kláních je dílem jednotlivců a organizačního týmu soutěže a není vypovídající o celkové úrovni vzdělávání u nás, spíše o úrovni podpory nadaných v geografii.

Edukační funkce je pravděpodobně tou první, kterou bychom od soutěže určené pro školní veřejnost očekávali. Jistě se jedná o nezanedbatelnou funkci. Odpovídající zaměření soutěže a kvalitní obsah tak mimo jiné podporují reprezentační a propagační funkci a dále na ně navazují, neboť poté, co jsou žáci zaujati oborem je nezbytné jejich zájem udržet (a ideálně jej ještě více rozvíjet). V první fázi je hlavním záměrem vzbudit zájem širokého spektra žáků, v dalších fázích soutěže jde o specifickou přípravu studentů a následnou práci s talentovanými jedinci vedoucí k podpoře a dalšímu rozvoji jejich oborové specifického myšlení. Postupem do vyšších kol soutěže se žáci více a více připravují po odborné stránce, čímž nejen nabývají nové znalosti z oboru, ale také rozvíjejí mnohé obecné i specificky oborové dovednosti (v neposlední řadě pak může docházet i k rozvoji jejich hodnotového žebříčku). Vrcholem pak jsou letní školy a přípravná soustředění před účastí na mezinárodních soutěžích, kdy si příprava účastníků ze základních a středních škol mnohdy příliš nezadá se základními kurzy bakalářského studia na vysokých školách.

Ruku v ruce s edukační funkcí jde **funkce inovační**, pod níž si každý nepochybně vybaví šíření inovací. Avšak o které konkrétní inovace a jaký způsob jejich šíření se může zasloužit oborová olympiáda? Je jednou z možností jak ovlivnit způsob výuky daného předmětu na školách v Česku, a to především z pohledu obsahového zaměření. Soutěž tak může podpořit hlavní cíle kurikulární reformy a kromě znalostí klást důraz na rozvoj dovedností žáků. Je zřejmé, že vliv na celou školní populaci je malý. Pravděpodobně větší vliv na proměnu výuky zeměpisu mělo zavedení rámcových vzdělávacích programů. Avšak jejich reálný dopad do výuky je dodnes poměrně diskutabilní (Řezníčková 2006; 2009; 2016). Podobný vliv by měla společná (tj. státní) část maturitní zkoušky, která by ve větší míře akcentovala dovednosti na úkor jednoznačného důrazu na znalosti. Šířené inovace se však nezakládají pouze na reformě českých kurikulárních dokumentů, ale reflektují také mezinárodní trendy, které se projevují mimo jiné i v testech mezinárodních soutěží. Naplnění inovační funkce soutěže pak zásadně spočívá na vyučujících. Právě učitelé mohou nové prvky implementovat do své běžné výuky pro celou třídu, využít je pouze v rámci přípravy několika účastníků soutěže, anebo je zcela opomenout a ve výuce je nereflektovat. Je však záhodno, aby soutěž vytvářela prostředí pro šíření těchto inovací.

Kromě výše uvedených funkcí plní soutěže mnoho dalších, zejména sociálních, personálních či pracovních (resp. učebních) aspektů vedoucích k dalšímu obohacení nejen soutěžících ale celého přípravného týmu od školní po národní úroveň. Nicméně je třeba konstatovat, že úspěšné naplnění všech uvedených funkcí je podmíněno spolupůsobením více faktorů. Jedním z těch zásadních jsou vyučující zeměpisu. Mnohdy na jejich vlastní aktivitu spočívá volba, zda se se svými žáky zapojí do soutěže, zda je budou speciálně připravovat, atp.

Které funkce plní zeměpisná olympiáda v Česku?

Na základě textu o funkcích oborových soutěží se nyní zamysleme nad tím, které z uvedených funkcí zeměpisná olympiáda v současnosti (ne)naplňuje. Již po zběžném posouzení lze konstatovat, že současná zeměpisná olympiáda většinu z uvedených funkcí plní. Avšak zároveň v plnění většiny z nich lze identifikovat určité rezervy.

V podstatě bezesbýtku plní svou funkci **reprezentační**, a to jak na domácím, tak mezinárodním poli. Zeměpisná olympiáda je v této době zapsána na obou seznamech Excelence MŠMT, kde se nachází v prestižní společnosti ministerstvem podporovaných soutěží. Tím dodává významu celému vzdělávacímu oboru zeměpis, resp. geografie. Zvyšování prestiže geografie ve školním prostředí lze považovat za zásadní v současné situaci krácení hodinové dotaze zeměpisu na školách i snahám vysokoškolských pracovišť vzbudit u žáků zájem o pokračování ve studiu geografických oborů na vysoké škole. O to více pak nabývá na významu současná pozice této soutěže. Velmi dobře plní zeměpisná olympiáda svou reprezentační funkci i v porovnání s ostatními obory, resp. ostatními oborovými soutěžemi. Jako nedostatek v jinak vzorném plnění reprezentační funkce lze shledávat absenci celostátních kol u kategorií mladších žáků. Jejich organizace je nepochybně finančně i personálně náročná, avšak věřím, že prestiži soutěže i oboru by přispělo, pokud by se na celostátní úrovni mohli střetávat i mladší žáci. Tím by do značné míry byly podpořeny i propagační a motivační aspekty soutěže u mladších žáků.

Nadto na mezinárodním poli spolupracuje zeměpisná olympiáda s iGeo, nově pak i s International Earth Science Olympiad. Úspěchy českých účastníků v těchto soutěžích pomáhají utvářet dobré jméno našeho geografického vzdělávání v zahraničí. Velmi výrazně to lze pocítovat především v případě úspěchu v iGeo, které je organizováno IGU, konkrétně její komisí pro geografické vzdělávání (CGE). Při setkávání českých didaktiků s členy této komise na mezinárodních sympoziích pak jsou nezdědky ze strany CGE akcentovány četné úspěchy českých reprezentantů v soutěži. A to i s vědomím již zmíněného faktu, že dané úspěchy jsou dílem velmi omezené skupiny osob a v žádném případě nemohou reflektovat stav geografického vzdělávání v zemi.

Jisté rezervy lze shledávat v naplnění **propagační** funkce soutěže, především pak v atraktivitě nabízených cen pro úspěšné řešitele. Samozřejmě, účast na mezinárodní soutěži je obrovským oceněním pro úspěšné řešitele kategorie D, obdobně lze také vnímat letní školu pro vítěze mladších kategorií (která byla novinkou minulých ročníků, ale v současném ročníku neproběhne). Avšak rozšířit nabídku o geografické ceny pro širší okruh úspěšných řešitelů, přičemž se zasadit o dostatečnou atraktivitu těchto cen je výzvou, která by mohla působit motivačně na žáky při zvažování své účasti v soutěži.

Soutěž již ze své podstaty naplňuje také **edukační** funkci. Tu je však obtížné celkově hodnotit, protože je v podstatě zcela odvislá od zaměření jednotlivých úloh a také od podkladových materiálů, které mají účastníci k dispozici pro svou přípravu. V tomto ohledu nelze zeměpisné olympiáde nic vytknout – soutěžící mají pro svou přípravu k dispozici dostatek informací včetně tipů a návodů.

Navíc je edukační funkce, resp. její aspekt práce s talentovanou mládeží, podpořena konáním letních škol pro mladší žáky a přípravných soustředění před mezinárodními soutěžemi pro žáky starší. Tyto kurzy tvoří značnou přidanou hodnotu celé soutěži a jejich pořádání je neocenitelným přínosem pro rozvoj geografického myšlení účastníků.

V návaznosti na edukační funkci je rozvíjena také funkce **inovační**. I s vědomím, že reálný dopad těchto inovací je velmi malý, je nezbytné, aby soutěž tuto funkci i nadále plnila. Po zrušení společné části maturitní zkoušky ze zeměpisu zůstává olympiáda jedním z mála nástrojů jak do školní praxe centrálně přenést požadovaný větší akcent na rozvoj geografického myšlení a uplatňování osvojených znalostí žáků na úkor pouhého pasivního encyklopedismu. Snaha o šíření inovací se odráží mimo jiné ve struktuře soutěžních kol, na kterou mají vliv mezinárodní trendy, v tomto případě realizované v testech mezinárodních soutěží. Zeměpisná olympiáda tak již dnes není znalostní soutěží, ale spíše soutěží ověřující dovednost používat dosažené geografické poznání včetně způsobu poznávání. V současnosti se soutěžní kola skládají ze tří okruhů, přičemž v prvním soutěžící prokazují dovednost získávat informace z různých druhů map a s těmito informacemi dále pracovat v duchu jejich analýzy a syntézy. Ve druhém okruhu již žáci pracují bez atlasu a prokazují své znalosti z oboru, ale i dovednosti práce s daty v tabulkové či obrazové podobě. Velkým přínosem pro naplnění inovační funkce soutěže je zařazení třetího okruhu, který je věnován praktické části. V rámci tohoto okruhu by měl soutěžící (dle www.zemepisnaolympiada.cz) „...prokázat dovednost třídit a zpracovávat informace, analyzovat údaje, provést jejich syntézu, formulovat vlastní odborný úsudek o dané problematice“. Přičemž tyto své dovednosti v případě ústředního kola soutěžící prokazují při práci přímo v terénu. Ta by měla být nedílnou součástí výuky zeměpisu, neboť právě na výuku v terénu zaměřenou na identifikaci a řešení konkrétních problémů je kladen zásadní důraz v mnoha zahraničních geografických kurikulech.

Závěrem

Z výše uvedeného textu je zřejmá odpověď na úvodní otázku, zda potřebujeme zeměpisnou olympiádu. Jednoznačně ano. Tedy pokud je záměrem geografické obce udržet pozici geografie na školách jako samostatného a svébytného vzdělávacího oboru. Samozřejmě, soutěž samotná toho dosáhnout nemůže, ale je jedním z prostředků, které to mohou podpořit.

Prestiž geografie však může pomoci budovat pouze kvalitní soutěž se silným mandátem a stabilním vývojem. Lze konstatovat, že (s výjimkou výše uvedených rezerv v plnění jednotlivých funkcí) současná zeměpisná olympiáda je kvalitní a její mandát je díky zařazení na seznamy MŠMT i spolupráci s mezinárodními soutěžení poměrně silný. Otázkou tak je stabilita soutěže a její budoucí vývoj, který by měl vést minimálně k udržení současného stavu, ideálně pak v duchu evoluce k dalšímu rozvoji cestou postupných kroků. V případě nezajištění stability v budoucnu hrozí ztráta dosud vybudovaných pozic. Stačí, aby se jeden ročník neuskutečnil či se nevyslala delegace na mezinárodní klání a zeměpisná olympiáda ztratí pozice v Česku i na mezinárodní scéně – např. účast v iGeo je značně omezena pouze na určitý počet zemí. V případě opuštění této pozice není zřejmé, zda bychom dokázali své místo získat zpět.

Kvalitní zeměpisná olympiáda by měla být zájmem celé geografické obce, všech geografických pracovišť, což se odrazilo také v dohodě o pravidelném pětiletém střídání pracovišť v její organizaci. Otázkou je, zda tento koncept není v současnosti již překonán a zda převod soutěže mezi pracovišti soutěž vždy spíše nedestabilizoval. Na druhou stranu je nezbytné zdůraznit, že pětiletá organizace takto rozsáhlého klání je nesmírně vyčerpávající jak finančně, tak především personálně, střídání pracovišť tak je v tomto ohledu naopak vítané. V těchto dnech se opět blíží termín další plánované „předávky“, která je zásadní pro chod soutěže v příštích letech (je třeba žádat o finanční podporu MŠMT, připravit přihlášky do mezinárodních soutěží, stabilizovat tým garantů jednotlivých kategorií atp.). Je tedy správný čas na diskuzi ohledně koncepce organizace soutěže, především zda není čas opustit „putovní organizaci“ a přejít k centrálnímu systému organizace pod jednou zastřešující institucí a podílu ostatních na jejím chodu. Zajištění organizace soutěže vyžaduje systematickou a důslednou činnost vedenou na profesionální úrovni, kterou dnes již nemůže zastat jen skupina zapálených geografů, kteří se olympiádě věnují ve svém volném čase (tj. mimo svou hlavní pracovní náplň). Pokud chceme stabilní, silnou a kvalitní soutěž, je vhodné zajistit dostatečné personální kapacity (práce organizačního garanta naplní minimálně 0,5 úvazku) pro její organizaci a nastavit dlouhodobě udržitelný systém přípravy soutěže. V případě zapojení více pracovišť lze navrhnout, aby pracovníci z těchto pracovišť garantovali jednotlivé kategorie a podíleli se na celkové organizaci soutěže. Přínosem pro všechna geografická pracoviště by také mohla být možnost

pořádání krajských kol ve vlastních prostorách, což by bylo možné využít k propagaci studia geografie na daném pracovišti a jeho dalších aktivit. To je ale pouze několik střípků z možného organizačního modelu soutěže. Přičemž příhodných modelů je více a výběr toho nejvhodnějšího by měl být výsledkem věcné diskuze zainteresovaných geografů.

Zeměpisná olympiáda je zásadní aktivitou geografické obce směrem k základním a středním školám a tedy k potenciálním budoucím geografům a geografkám, které mohou v budoucnu přispět k upevnění významu našeho oboru pro život v moderní společnosti. Věnujme jí tedy dostatečnou pozornost. Budeme mít takovou olympiádu, jakou si zasloužíme!

Literatura a zdroje

- ŘEZNÍČKOVÁ, D. (2006): Rámcový vzdělávací program pro gymnázia z pohledu geografie (1. díl). Geografické rozhledy, 16, 2, 19–20.
- ŘEZNÍČKOVÁ, D. (2009): The transformation of geography education in Czechia. Geografie, 114, 4, 316–331.
- ŘEZNÍČKOVÁ, D. (2016): Teoreticko-metodologické aspekty geografického vzdělávání v Česku. Habilitační práce. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta. <http://www.zemepisnaolympiada.cz> (2. 2. 2016).

PODĚKOVÁNÍ

Článek vznikl s podporou projektu SVV č. 260309 „Pluralita předmětové orientace sociografického a demografického výzkumu“.